

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 8, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 338.1

*О. Л. Кисельов,
здобувач, Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон*

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЗМІСТУ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

*О. L. Kiselev,
researcher, International University of Business and Law, Kherson*

CONCEPTUALIZATION CONTENTS OF THE STRUCTURE NATIONAL ECONOMY

Представлене дослідження присвячене визначенню теоретико-методичних основ управління розвитком змісту та структури національної економіки в умовах розбудови постіндустріального суспільства.

Research is devoted to the definition of the theoretical and methodological base for the development of the content and structure of the national economy in the development of post-industrial society.

Ключові слова: економічна система, структура, національна економіка, пропорції відтворення, галузева структура, технологічна структура, просторова структура.

Keywords: economic system, structure, national economy, the proportion of reproduction, the branch structure, technological structure, area structure.

Постановка проблеми. Іманентність системного характеру всіх різновидів людської практики та процесів навколишнього світу, детермінує формування системних уявлень, понять і теорій щодо організації та функціонування економіки. Структурованість – виступає в якості однієї з головних властивостей будь якої системи, оскільки змістовні структурні характеристики та пропорції співвідношення окремих елементів визначають якість та ефективність функціонування системи.

В умовах постіндустріального соціально-економічного розвитку збільшується загальний ступінь ентропії у функціонуванні соціальних підсистем. За відповідних умов, визначення змісту сучасної структури національної економіки, основних структурних елементів, що забезпечують її стабільність та ефективний розвиток, постає однією з основних теоретико-методичних проблем у сфері управління національною економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне розуміння сутності поняття «структура національної економіки» склалося в результаті тривалого процесу його категоріального осмислення. У змінних умовах економічного розвитку уявлення щодо структури національної економіки пройшли шлях від дворівневої виробничо-лихварської структури Аристотеля, експортоорієнтованої економіки меркантилістів А. Монкретьєна і Т. Мена, аграрно-пропорційної структури фізіократії Ф. Кене, детермінованої ринковими механізмами взаємодії попиту та пропозиції, ціни та конкуренції в теоріях класиків: А. Сміта, Д. Рікардо, Ж-Б. Сея та неокласиків: А. Маршалла, Дж. Б. Кларка, А. Пігу, Ф. Хайєка, М. Фрідмана, антагоністичної структури суспільного поділу праці у К. Маркса, структур жорстко детермінованих державним регулюванням у Дж. Кейнса, Е. Хансена, Е. Домара, Р. Харрода, впливом соціальних інститутів в інституціоналізмі Дж. Гелбрейта. Велику увагу проблемам структурованості процесів макроекономічної динаміки приділяють вітчизняні дослідники: В. Базилевич, А. Васіна, В.М. Гесць, Т.Л. Желюк, Е.М. Ліванова, А.Ф. Мельник, О.В. Неживенко, С.Г. Панченко, Т.М. Попович та ін. Одночасно, залишаються не вирішеними питання визначення механізмів постіндустріальної структурної трансформації національної економіки, її основних факторів та цілей, що зумовлює актуальність представленого дослідження.

Постановка завдання. Постіндустріальний розвиток економіки спричиняє експонентне прискорення історичного часу, за якого соціально-економічна динаміка характеризується максимальним ступенем мінливості. Управління розвитком національної економіки у відзначених умовах має виходити з визначення теоретико-методичних основ сучасного розвитку її змісту та структури. Визначення відповідних характеристик складає основне завдання представленого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальнофілософському сенсі структура розглядається як внутрішня організація, впорядкована сукупність стійких взаємозв'язків між складовими елементами об'єкта, що забезпечують його відтворення в умовах зовнішніх та внутрішніх змін. В узагальненому науково-прикладному вживанні, семантика поняття «структура» відзначається дуалістичністю трактування. По-перше, структура розглядається як засіб відображення форми об'єкта: економічна структура, соціальна структура, силова структура і т.д. За відповідних формулювань, відображається базовий принцип організації специфічного виду суспільної діяльності. По-друге, і це значення є більш актуальним для вирішення прикладних проблем державного управління національною економікою, структура відбиває якісні характеристики змісту об'єкта, через визначений склад наявних підсистем та елементів, пропорції їхнього співвідношення, організацію зв'язків і взаємовідносин між ними.

Екстраполюючи загальну системність реальності на ґрунт економічних проблем, можна стверджувати, що економіка країни являє собою відповідну систему – сукупність взаємозалежних економічних підсистем підприємств і корпорацій, галузей і секторів, міжгалузевих об'єднань і регіонів. Всі перелічені складові функціонують у межах ієрархічно побудованої організаційної структури більш високого порядку – національній економіці.

Визначення національної економіки традиційно доповнюється вказівкою на просторову визначеність та господарську цілісність діяльності економічних суб'єктів, що спрямовується на задоволення матеріальних потреб суспільства.

Вихідними для визначення змісту структури національної економіки є поняття «система» та «структура». Узагальнені уявлення про систему, як сукупність елементів, розпоршуються на багаточисельні конструктивні підходи та визначення системи в контексті відображення її основних родових характеристик.

Синергетичний ефект, що породжується взаємодією елементів системи, найчастіше виступає її основною функціональною ознакою. Так, наприклад, В.М. Афанасьєв вважає, що система це: «...цілісне утворення, яке володіє новими якісними характеристиками, що не містяться у його складових елементах» [1, с. 99].

Найважливішими аспектами її, відповідно, категоріальними характеристиками аналізу системи у межах відповідного підходу виступають: склад, структура, функції, комунікації із зовнішнім середовищем, історія, інтегративні якості і фактори стабілізації та дестабілізації. Адекватність відображення змісту та ефективне функціонування системи стають можливими лише за умови їх сукупного застосування.

Одночасно, постає проблема визначення механізмів взаємодії та детермінант, що забезпечують єдність елементів системи.

На дослідження функціонального взаємозв'язку елементів системи спрямовується підхід до визначення її змісту, який передбачає дослідження статичного і динамічного станів системи. При цьому статичний (предметний) аспект аналізу передбачає виділення компонентів системи і способи їх зв'язку (структуру). Динамічний аспект: функціонування (діяльність системи) та її розвиток (виникнення, становлення, еволюціонування, руйнування) [4, с. 328].

Визначенням методологічних алгоритмів, в яких порядком і взаємозв'язку категорій задають логіку аналізу системи займався В.М. Сагазовський. Відповідний алгоритм дослідження системи представляє наступну предметну послідовність: властивості (збереження, функціонування, розвиток), конструкція, цільовий стан (мета), системоутворююче протиріччя (проблемна ситуація). У випадку проектування нової системи, компоненти алгоритму залишаються незмінними, тільки досліджуються у протилежному порядку. Система визначається як «...кінцева множина елементів, об'єднаних динамічними і статичними відносинами, яка з необхідністю обумовлює наявність цілеспрямованих властивостей, що дозволяють вирішувати системоутворююче протиріччя в певних зовнішніх умовах» [9, с. 54].

Використання в межах даної категоріальної конструкції понять «системоутворююче протиріччя», створює основу для відображення в категоріальному апараті однієї з головних системних закономірностей, яку Е.Г. Винограй сформулював наступним чином: «...системи породжуються протиріччями і виступають засобом їх розв'язання» [2, с. 236]. Цей висновок, підтверджений усією практикою системної діяльності, уточнює діалектичний характер розвитку.

Висновки щодо семантичного співвідношення понять «система» та «структура» надають можливість визначити загальну методологічну основу їхнього розвитку. Авторська позиція у цього питання полягає у визнанні структури в якості складової якісної характеристики системи.

Дотепер у науковій літературі немає єдиної думки щодо загального визначення поняття «структура». Довгий час дискусії по цій проблемі зводилися до ідеологічних. У вітчизняній науці базою для дослідження основних структур було й ще багато в чому продовжує залишатися, діалектико-матеріалістичне вчення, яке розглядає структуру як взаємозв'язок і взаємозалежність сторін, частин, елементів, що складають об'єкт. Соціальні системи та їхні структури розглядаються в контексті їхньої динамічності та змінності. За відповідного підходу, головна увага приділяється з'ясуванню способів функціонування системи та структури в певному середовищі, функціям різних елементів та їх співвідношенню усередині самої системи [5, с. 337].

На наш погляд, доцільним є визнання історичного характеру соціальних структур, які виникають за певних умов та у процесі розвитку, створюють чинники для свого ж заперечення. Рівновага та стабільність структури в цьому випадку є лише моментом історії.

Вищевикладені підходи дослідження загальних понять «система» і «структура» є методологічною основою для дослідження проблем розвитку структури національної економіки.

Економічна система відноситься до складних соціальних підсистем, визначення яких характеризується багатозначністю. Економічну систему частіше за все визначають як суспільне виробництво в єдності продуктивних сил і виробничих відносин. Під нею також можна розуміти форму організації економіки, засновану на певному типі власності з виробничими її елементами й механізмом функціонування, завдання якого полягає в тому, щоб знаходити шляхи і методи ефективного використання обмежених виробничих ресурсів. Під економічною системою часто розуміється національна або світова економіка. Кожна з перерахованих систем має свою структуру, основою для якої слугує система економічних відносин, тобто відносин з приводу виробництва, обміну, використання матеріальних благ в умовах обмеженості всіх необхідних ресурсів. Відповідні характеристики визначаються певною антагоністичністю та детермінують проблематизацію питання щодо формування ефективних організаційних форм економічних відносин. Інваріантна відносно різних сфер суспільного виробництва, загальна структура економічних відносин включає в себе два компоненти:

- соціально-економічні відносини;
- організаційно-економічні відносини [3, с. 73].

Соціально детермінований блок економічних відносин містить вихідні фактори економічного розвитку: по-перше, наявність у людини матеріальних потреб, які необхідно постійно задовольняти; по-друге, природну схильність *Homo sapiens* до постійного зростання потреб, на основі усвідомлення відповідних можливостей; по-третє, дихотомію егоцентризму та соціальної обумовленості розвитку людської особистості; по-четверте, обмеження наявних ресурсів та систему розподілу наявних благ. Організаційний блок економічних відносин виступає в якості механізму щодо вирішення перелічених вище соціальних проблем, економічними засобами. Він включає в себе відносини, що складаються з приводу організації виробництва, розподілу й обміну вироблених продуктів. Формами організації виробництва виступають: поділ праці, кооперація праці, концентрація виробництва, його централізація (об'єднання багатьох господарюючих суб'єктів в ієрархічні організаційні структури), інтеграція (поєднання наявних у економічних суб'єктів ресурсів в межах горизонтально організованих структур).

Конструкційні аспекти поділу праці в економічній теорії трактуються по різному. З точки зору А. Сміта, поділ праці виникає в наслідок прагнення людини до особистої вигоди і природної схильності до обміну. Таким чином, вихідною стадією виробничого процесу вбачається обмін, а не виробництво. Відповідна проблема, і сьогодні не має однозначного розв'язання, оскільки на думку більшості сучасних економістів, економіка з'являється лише тоді, коли виникає обмін, тому обмін і розподіл виступають вирішальними сферами виробничого процесу. Але, у вітчизняній економічній думці, доволі розповсюдженою є позиція щодо первинності стадії виробництва в русі суспільного продукту, оскільки якщо не створені матеріальні й духовні блага, то нема чого розподіляти, обмінювати й споживати.

Відзначаючи дискусійність питання щодо визначення системоутворюючої першості двох концепцій, необхідно зауважити на тому, що в основі об'єднання різних видів виробництва у національну економіку лежить суспільний поділ праці. За результатами його розвитку, який детермінується необхідністю вирішення потреб суспільного споживання матеріальних благ; антагоністичних суперечностей інтересів окремих соціальних груп в умовах обмеженості ресурсів, на основі різноманітних природно-історичних, культурних умов, складаються відповідні структури національних економік. Способи досягнення цілей економічного розвитку складають механізм економічної системи, ефективність функціонування якого визначається характером організаційно-економічних та соціально-економічних відносин, тобто структурою національної економіки.

Для конкретизації змісту поняття «структура національної економіки» необхідно звернутись до аналізу існуючих в економічній літературі визначень в межах виокремлених у ході представленого дослідження: загально-організаційного та функціонально-технологічного підходів.

Загально-організаційна семантика поняття «структура національної економіки» зводиться, на нашу думку до соціально-економічного змісту, який проявляється у визначенні базових принципів структуризації суспільно-економічних відносин (взаємозв'язок, спеціалізація, цілісність), характеру суспільного відтворення та основних елементів економічної системи. Так, на думку В.М. Геєця, С.Г. Панченко, Е.М. Ліванової, структура національної економіки розглядається як визначена сукупність економічних пропорцій між всіма елементами господарської системи, що відображає внутрішньовиробничі зв'язки та взаємозалежності, детерміновані характером існуючої системи суспільного поділу праці, рівня розвитку продуктивних сил та виробничих відносин [8].

В межах функціонально-технологічного підходу структура національної економіки розглядається як сукупність галузей, визначених видів виробництв, їх територіальних комплексів, що характеризується певним співвідношенням обсягів випуску товарів та участю економічних суб'єктів у технологічних стадіях переробки і споживання матеріальних благ та послуг. Подібний до визначеного зміст, має дескриптивна конструкція, яку обґрунтовують: А.Ф. Мельник, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович: «В структурному аспекті національна економіка характеризується певними співвідношеннями, які складаються між галузями і видами діяльності, секторами економіки, економічними процесами, регіонами» [7].

Багаторівневий характер структури національної економіки відображається в наявності її різних видів, які використовуються при аналізі особливостей функціонування, виявленні диспропорцій, визначенні заходів державної структурної політики.

Специфіка підходів до визначення змісту поняття «структура національної економіки» програмує подальшу логіку дослідження, в тому числі й відносно виділення її видів. Загально-організаційний підхід передбачає визначення якісних характеристик конструкційного каркасу національної економіки, відображення його основних підсистем. В межах відповідної наукової позиції С.В. Мочерний, М.В. Довбенко виокремлюють наступні види структури національної економіки:

- 1) матеріально-речову структуру, яка відображає склад і співвідношення елементів продуктивних сил суспільства, розподіл природних, матеріальних, трудових та інших ресурсів за сферами, галузями, економічними та географічними районами, технологічні зв'язки між підприємствами, багатогалузевими концернами, галузями;
- 2) техніко-економічну структуру, що характеризує розвиток техніко-економічних відносин, виражає співвідношення між такими елементами виробництва, як спеціалізація, кооперація, комбінування, концентрація;
- 3) організаційно-економічну структуру, яка відображає співвідношення між менеджментом, маркетингом та іншими елементами структури в процесі їх взаємодії;
- 4) суспільну структуру, що представлена співвідношенням між різними соціально-економічними укладами суспільства;
- 5) господарсько-регулюючу структуру, яка характеризує співвідношення між ринковими та державними механізмами управління економікою [6].

За функціонально-технологічного підходу, відображаються кількісні параметри та їх співвідношення у функціонуванні національної економіки. Вони слугують, на нашу думку, більш плідною базою для когнітивного розвитку проблеми, отримання знань, що піддаються верифікації за допомогою математичних методів дослідження. З цим фактором пов'язуємо й перевагу кількості відповідних структурних моделей в економічній літературі. Показовою для відповідного підходу є видова структурна

конструкція, яку пропонують А.Ф. Мельник, Т.Л. Желок, Т.М. Попович:

- 1) відтворювальна – характеризує співвідношення: між стадіями суспільного відтворення (виробництвом, обміном, розподілом та споживанням);
- 2) галузева – характеризує поділ економіки на окремі галузі та сектори економіки і відображає складені пропорції за видами економічної діяльності;
- 3) територіальна – відображає частку у виробництві валового внутрішнього продукту кожної адміністративної території, регіону, виробничо-територіальних комплексів;
- 4) інституційна – характеризує співвідношення у виробництві валового внутрішнього продукту за формами власності, інституційними секторами, ринковими і неринковими інститутами;
- 5) зовнішньоекономічна – характеризує співвідношення між експортом та імпортом товарів, послуг і капіталів; між національними економіками різних країн;
- 6) технологічна – характеризує співвідношення технологічних укладів економічної системи [7].

Багатозначність визначень та видових конструкцій структури національної економіки призводиться до єдиної моделі за результатами визначення відповідних інваріантних характеристик та елементів, які відображено на рис. 1.

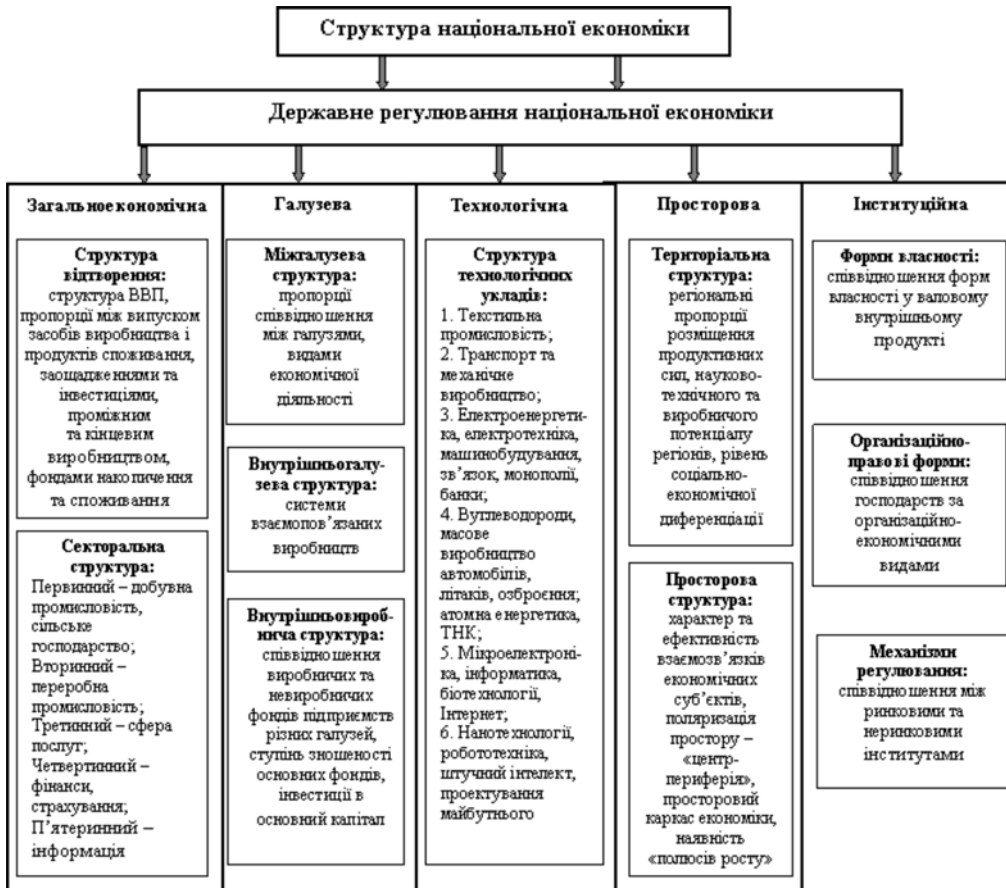

Рис. 1. Структура національної економіки

Висновки. Визначений за результатами дослідження зміст структури національної економіки, на нашу думку, найбільш повно відображає інваріантний склад її елементів, і центральне місце рівня технологічного розвитку за умов постіндустріальної економіки. Визначивши загальноорієнтовану логіку економічного розвитку, необхідно зауважити на визначальному впливі державного регулювання на зміст та структуру економічних процесів. З періоду подолання «Великої депресії», держава постійно виступає в якості домінуючого фактора в економічному розвитку. Політична доцільність виступає одним з головних факторів прийняття великої кількості управлінських економічних рішень. Тому, необхідно враховувати відповідний вплив, та розглядати національну економіку як відкриту підсистему суспільства, що знаходиться у діалектичному взаємозв'язку з політикою, соціумом, культурою.

Загальноекономічний блок структури національної економіки відображає співвідношення між макроекономічними елементами економіки: структура ВВП, пропорції між випуском засобів виробництва і продуктів споживання (I та II підрозділами валового суспільного продукту), заощадженнями та інвестиціями, проміжним та кінцевим виробництвом, фондами накопичення та споживання, які визначають темпи розширеного відтворення. Загальноорієнтовану тенденцію постіндустріального економічного розвитку є зменшення частки виробництва I, і збільшення II підрозділу валового суспільного продукту.

Секторальна структура національної економіки, деталізує ступінь диференціації продуктивних сил за фактором визначення місця в економічних процесах: видобуток сировини, переробка, випуск товарів, торгівля, транспорт, фінанси, страхування, інформація.

Галузева структура відображає пропорції між базовими галузями та їх групами, що допомагає визначити загальну орієнтацію національної економіки: соціальна, високотехнологічна, периферійна, сировинна, мілітаристська та ін.

Внутрішньогалузева структура відображає характер виробничих взаємозв'язків, рівень інтеграції та координації діяльності економічних суб'єктів. Внутрішньовиробнича структура відображає співвідношення виробничих та невиробничих фондів підприємств різних галузей, ступінь зношеності основних фондів, інвестиції в основний капітал, які характеризують виробничий потенціал на мікро-рівні економіки.

Технологічна структура визначає ступінь відповідного розвитку національної економіки, пропорції приналежності видів економічної діяльності до високотехнологічних галузей.

Просторова структура національної економіки відображає пропорції територіального розміщення продуктивних сил, науково-технічного та виробничого потенціалу регіонів, рівень соціально-економічної диференціації, характер та ефективність взаємозв'язків економічних суб'єктів, поляризацію економічного простору в межах системи «центр-периферія», просторовий каркас економіки – наявність «полосів росту» та «драйверів розвитку».

Інституційна структура відображає співвідношення форм власності у валовому внутрішньому продукті, співвідношення господарств за організаційно-економічними видами, співвідношення між ринковими та неринковими інститутами.

Література:

1. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании / В.Г. Афанасьев // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 98-111.
2. Винограй Э.Г. Общая теория организации и системно-организационный подход / Э.Г. Винограй. – Томск: изд-во ТГУ, 1989. – 435 с.
3. Экономическая теория: Учебник / Н.И. Базылев, М.Н. Базылева, С.И. Гурко и др. – Минск: БГЭУ, 2001. – 386 с.

4. Коган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М.С. Коган. – М.: Политиздат, 1974. – 562 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1961. – Т. 21. – 645 с.
6. Мочерний С.В. Економічна теорія: Підручник / С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. – Київ: «Академія», 2004 – 302 с.
7. Національна економіка / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. – К.: Знання, 2011. – 463 с.
8. Перехідна економіка: Підручник / В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Ліванова та ін. / За ред. В.М. Геєця. – К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
9. Сагатовский В.Н. Системная деятельность и её философское осмысление / В.Н. Сагатовский // Системные исследования. – М.: Наука, 1981. – С. 52-68.

References:

1. Afanas'ev V.G. O sistemnom podhode v social'nom poznanii / V.G. Afanas'ev. – Voprosy filosofii. – 1973. – № 6. – S. 98-111.
2. Vynogray E.G. Obschaya teoriya organizacii i sistemno-organizacionnyi podhod / E.G. Vynogray. – Tomsk: izd-vo TGU, 1989. – 435 s.
3. Ekonomicheskaya teoriya. Uchebnik / N.I. Bazylev M.N. Bazyleva S.I. Gurko i dr. – Minsk: BGEU, 2001. – 386 s.
4. Kogan M.S. Chelovecheskaya deyatel'nost' (opyt sistemnogo analiza) / M.S. Kogan. – М.: Politizdat, 1974. – 562 с.
5. Marks K. Engel's F. Soch. – 2-e izd. – М.: Politizdat, 1961. – Т. 21. – 645 с.
6. Mocherniy S.V. Ekonomichna teoriya: Pidruchnyk / S.V. Mocherniy, M.V. Dovbenko. – Kyiv: Akademia, 2004. – 302 s.
7. Nacional'na ekonomika / A.F. Mel'nyk, A.Y. Vasina, T.L. Zhelyk, T.M. Popovych. – К.: Znannya, 2011. – 463 s.
8. Perehidna ekonomika: Pidruchnyk / V.M. Geec', E.G. Panchenko, E.M. Livanova ta in. / Za red. V.M. Geecya. – К.: Vyscha shk., 2003. – 591 s.
9. Sagatovskiy V.N. Sistemnaya deyatel'nost' i eye filosofskoe osmyslenie / V.N. Sagatovskiy // Sistemnye issledovaniya. – М.: Nauka, 1981. – S. 52-68.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"